

Hérodotův renesanční návrat do západoevropské kultury

■ MICHAL HABAJ (Trnava)

Je známo, že se řecký historik Hérodotos v západoevropské kultuře objevil nadvakrát. Poprvé v antice a podruhé v období renesance, kdy k jeho opětovnému „znovuobjevení“ napomohl šířící se humanismus. V předložené studii se věnujeme právě otázkám týkajícím se Hérodotovy recepce v humanistickém prostředí.

Studie v této souvislosti řeší několik základních problémů. Nejprve se zaměříme na to, jakým způsobem se Hérodotovo dílo dostalo opět na Západ. Tato otázka však pro nás není klíčovou a budeme se jí věnovat jenom stručně, neboť v mnoha ohledech již byla zodpovězena v jiných pracích.¹ Důležitější jsou pro nás jiné dvě otázky. První se koncentruje na postoj humanistů k Hérodotovi jako k historikovi. Zaměříme se na to, do jaké míry ho autoři vůbec uznávali za historika a jeho *Dějiny* za věrohodný pramen, a do jaké míry mu na straně druhé přisuzovali jen místo baviče, za nějž byl považován již v antice. Druhý problém, který nás bude zajímat, je otázka mechanismu, který umožnil a legitimizoval Hérodotovo přijetí jakožto pohanského historika v křesťanském světě.

1. Hérodotův opětovný návrat

Fakt, že Hérodotovo dílo na jistý čas ze středověké kultury na Západě zmizelo, souvisí s úpadkem znalosti řečtiny v období pozdní antiky. V důsledku stěhování národů se řečtina téměř zcela vytratila a omezila se jen na řecky mluvící Východ.² Korpus řecké literatury a s ním i dílo Hérodotovo se

¹ K rozšíření rukopisů z Byzance do Itálie a k vyhledávání rukopisů na Západě viz SABBADINI 1905. K samotným rukopisům HEMMERDINGER 1981. K Hérodotovu rozšíření v tisku viz BURKE 1966.

² SV. BERSCHIN 1980, s. 120. Také LEMERLE 1971, s. 9. Wilson a Reynolds charakterizovali hiát řečtiny na západě slovy: „if indeed it was spoken at all, a knowledge became an attainment of exceptional rarity throughout the Middle Ages. Even diplo-

uchovaly díky byzantským vzdělancům. Jako ke svému vzoru k němu přistupovali historici jako např. Prokopios (cca 500 – cca 565)³ či Agathias (532-580/594).⁴

Na Západě došlo k obnovení znalosti klasické řečtiny a její literatury na přelomu 14. a 15. století. V prostředí italských humanistů se o to zasloužil Byzantinec Manuel Chrysoloras (1315-1415) spolu se svými žáky. Jeho následovníci v Itálii nejen vyučovali řečtinu, ale jezdili do Byzance a aktivně vyhledávali řecké autory, které znali často jen podle jména z římské literatury.

V šíření Hérodotova díla pak sehrály roli další dva faktory. Jako první vzpomeňme překlady, které umožnily číst Hérodota i lidem, kteří neuměli řecky, což byla v polovině patnáctého století drtivá většina vzdělanců. Druhým faktorem pak bylo zavedení knihtisku, které umožnilo přístup k Hérodotovu dílu mnohem většímu počtu čtenářů. Kdo chtěl ještě před zavedením knihtisku získat Hérodotovo dílo, musel být buď nesmírně bohatý, nebo patřit k humanistické špičce, neboť rukopisy Hérodotova díla se daly počítat jen na desítky. Dnes z nich disponujeme pouze asi šedesáti exempláři.⁵ Jen skutečně malé množství lidí tak mělo šanci se k Hérodotovi dostat. Knihotisk tento stav změnil a zpřístupnil Hérodotovo dílo celému spektru nových čtenářů.

Do roku 1700 tak v Evropě vzniklo celkem 44 vydání jeho díla.⁶ To je na řecké dílo poměrně slušný počet, uvážíme-li, že nejvíce vydávaný řecky písící historik antiky Iosephus byl do roku 1700 vydán 73krát. Tento počet však jasně ilustruje, že renesance v Evropě navazovala hlavně na římskou a méně na řeckou antiku, což platí i pro historiografii. Jen pro srovnání: Salustiův *Catilina* byl vydán 282krát a Livius 160krát.⁷ Navzdory tomu 44 edicí není málo; počet Thúkýdidových edicí byl ještě menší. Peter Burke se pokusil o odhad, kolik exemplářů se v dané době mohlo v Evropě vyskytovat.⁸ Vyšel z toho, že před rokem 1500 se jen málokdy objevily edice přesahující

matic correspondence was sometimes delayed for lack of suitably qualified translators and interpreters.“ Cit. podle WILSON – REYNOLDS 1991, s. 118. Podobný pohled najdeme také v CICCOLLELA 2008, s. 84.

³ VIZ BRAUN 1893/94.

⁴ VIZ CAMERON 1964.

⁵ ASHERI 1989, s. LXXXI.

⁶ BURKE 1966, s. 136. Vycházel z údajů v *Handbuch der classischen Bibliographie*, kterou vydal F. L. A. Schweiger v roce 1830-1834 v Lipsku. První svazek je zaměřen na řeckou literaturu.

⁷ BURKE 1966, s. 136.

⁸ BURKE 1966, s. 136.

500 exemplářů, avšak v následujících stoletích jich již bylo více, např. Badius vydal v roce 1527 až 1225 výtisků Thúkýdida. Burke proto jako průměr výtisků na edici určil počet 1000 kusů. Budeme-li hypoteticky kalkulovat s tímto číslem, mohlo se podle tohoto odhadu v Evropě pohybovat do roku 1700 více než 44 000 exemplářů Hérodota. Nejvíce edicí přitom Hérodotos, tak jako většina řeckých děl, zaznamenal mezi lety 1550 až 1599. V tomto období vyšlo jeho dílo celkem 16krát. Ze zmiňovaných 44 edicí do roku 1700 bylo celých 31 v řečtině nebo latině, dále pět vydání v italštině, čtyři ve francouzštině, tři v němčině a jedno v angličtině.⁹

2. Otec historie nebo otec lží

Pro poznání postavení a přijetí Hérodota v jakémkoli období, a tedy i v renesanci, je důležité stanovit, do jaké míry byl v dané době recipován jako historický a důvěryhodný pramen. Spolu s Hérodotovými dílem se totiž z antiky šířila tradice, podle které se Hérodotos snažil dějinami jenom pobavit, a proto také lhal.¹⁰

Již Francesco Petrarca si byl vědom, že se starověk k Hérodotovi choval dvojakým způsobem. Velice dobře si všiml, že v jedné větě Cicero¹¹ o Hérodotovi píše jako o otci historie a zároveň jako o vypravěči mýtů.¹² Na jiném místě Cicero dokonce naznačuje, že Hérodotos byl lhář a vymyslel si dvojsmyslnou delfskou věštbu pro Kroisa.¹³

⁹ BURKE 1966, s. 138.

¹⁰ Kritiku Hérodota v starověku založil již Thúkýdídés, který se stavěl nejen proti jeho metodologii, jež byla pro něho nedůvěryhodná, ale také proti samotnému cíli, jímž bylo podle Thúkýdida jen pobavit (THUC. I,22). Hérodota prohlašoval za lháře také Ktésiás, Aristotelés ho nazýval vypravěčem mýtů, přitom oba z něho čerpali. Srv. MARINCOLA 2007, s. 123. Také Cicero vyjádřil k Hérodotovi na jedné straně úctu jako k „otci historie“, na straně druhé si uvědomoval jeho nedostatky, zmiňuje jeho *innumerabiles fabulae: quamquam et apud Herodotum, patrem historiae, et apud Theopompum sunt innumerabiles fabulae* (CIC. *De leg.* I,5). Velice tvrdě odmítl Hérodotovo dílo Plútarchos ve spisu *De Herodoti malignitate*.

¹¹ CIC. *De leg.* I,5.

¹² MOMIGLIANO 1984, s. 29.

¹³ Podobnou věštbu zaznamenal Ennius v případě Pyrrhova útoku na Řím. Zatímco však Petrarka Enniovou fikci uznal, protože má podle něho jako básník na fikci právo, nemohl přijmout, že by takto fabuloval Hérodotos: *Itaque satis potest hoc ab Ennio suo quodam iure fictum esse. De Herodoto autem, quem Cicero ipse patrem historiae vocat, quod superioris oraculi fictor extiterit, non tam facile crediderim* (*Rerum memorandum* IV,25-26. Cit. podle MOMIGLIANO 1984, s. 30).

První humanista na Západě, o němž víme, že Hérodotovy dějiny přehodnocoval, byl Lorenzo Valla. Při svém překladu Hérodota udělal ve všech třech rukopisech, které při překladu používal, poznámky,¹⁴ které prozrazují jeho postoj nejenom k Hérodotovi, ale také k Thúkýdidovi. Jako historika preferoval Thúkýdida, kdežto Hérodotos byl podle něj sice *dulcis*, ale také nespolehlivý – *fabulosus*.¹⁵ Thúkýdidés podle něho opravoval chyby, které Hérodotos udělal, což dokumentoval na popisu detailů spartských institucí.¹⁶ Valla také předpokládal, že Thúkýdidova kritika metodologie některých historiků na začátku jeho díla je adresována Hérodotovi.¹⁷ V nepublikovaném úvodu, který k jeho překladu napsal Giovanni Pontano, se setkáme dokonce s obranou Hérodota, což je samo o sobě signifikantní a naznačuje atmosféru, která byla k Hérodotovi kritická. Také vzdělanci, kterým se Hérodotos do rukou nedostal, věděli na základě antické tradice, že část jeho díla může být nepravdivá. Proto Pontano čtenáře upozorňoval, že při čtení Hérodota je třeba mít na paměti, že se v historických pracích ve starověku nekladl na pravdivost veliký důraz.¹⁸

Pro rehabilitaci Hérodota jako historika v humanistickém světě udělal nesmírně mnoho benátský tiskař Aldo Manuzio (1449-1515).¹⁹ V roce 1502 vydal Manuzio *editio princeps* Hérodotova díla, a to na kvalitním a drahém papíře, čemuž odpovídala také vysoká cena výtisků.²⁰ Na závěr *Dějín* Manuzio přidal list adresovaný Ioannovi Calpurniovi, ve kterém odmítl tradiční pojetí Hérodota, které ho stavělo do pozice lháře.²¹ Podle Manuzia odsuzují

¹⁴ FRYDE 1983, s. 29. Edmund Fryde předpokládal, že jde o Vallovy poznámky na základě jejich stylu a obsahu. FRYDE 1983, s. 98. K použití jednoho z rukopisů více v ALBERTI 1960, s. 287-290. Manuskripty z vatikánské knihovny – 122 a 2669, s. 91-92.

¹⁵ Je to založeno na Frydeho předpokladu, že poznámka *Hic notat Herodotum dulcem eundem que fabulosum* z *ms. Laur.* 63.32, 8r, pochází od Vally. Měl to taky podle něho být „general belief of his contemporaries“ (FRYDE 1983, s. 95).

¹⁶ FRYDE 1983, s. 95.

¹⁷ FRYDE 1983, s. 95.

¹⁸ HARTOG 1988, s. 307.

¹⁹ Pro podrobnější životopis viz DAVIES 1999.

²⁰ RENOARD 1803, s. 55.

²¹ *Nec puto apud te integerrimum, ac summa aequitate visum ideo munus auctoritatis habituras, quod mendaces in historia a nostris habeantur, atque ita, ut propter Herodotum, vel ipsa Graecia virtutum omnium parens, ita alumnia disciplinarum mendax a nonnullis dicitur. Quando id errore potius factum, cum quod ita fit, cum*

kritici Hérodota neprávem, protože: *Quandoquidem pure et simpliciter ut accepit, posteritati tradidit.*²² Manuziova obrana měla pro Hérodotovu rehabilitaci nesmírný, i když ne okamžitý význam. Manuziovy knihy totiž kupovali a četli nejdůležitější humanisté té doby jako Erasmus, Thomas More, Johann Reuchlin a další. Na jeho slova obrany pak navázali i další Hérodotovi vydavatelé, jako např. Joachim Camerarius v roce 1541.

Manuziova obrana však neznamenala okamžitý zlom pro Hérodota coby historika. I jeho přítel Erasmus Rotterdamský (1466-1536) Hérodota bránil více z pohledu etiky než historiografie. Mnohé historické příklady z Hérodota zařadil do svého edukačního spisu *Institutio principi christiani* (1516). Setkáme se zde s Hérodotovým dialogem lýdského krále Kroisa a perského krále Kýra krátce poté, co Peršané dobyli Sardy.²³ Kroisos se v dialogu ptá Kýra na to, jestli mu je známo, co dělají jeho vojáci. Kýros odpověděl, že rabují Kroisovo město, na což mu Kroisos odvětil, že ne jeho město, ale Kýrovo. Tím Erasmus ilustroval ponaučení pro budoucí vládce, že mají jednat tak, aby mohli kdykoliv složit účty ze svých činů. Hérodota tak využil pro mravní ponaučení, zároveň však nabádal mladé čtenáře, aby si při čtení děl antických historiků dávali veliký pozor,²⁴ protože často oslavují panovníky a vojevůdce, kteří nebyli nic jiného než divocí loupežníci.²⁵ Hérodotos se podle Erasma této deformace dopustil proto, že byl pohan a snažil se pobavit své čtenáře. Erasmus mu to však dokázal prominout, protože ho nebral jen jako historika, ale především jako umělce.²⁶ Coby historika ho však odmítl, protože na první místo v historikově práci kladl pravdivost, a tuto zásadu podle něho Hérodotos zjevně nedodržel.²⁷

Podobné argumenty, i když ostřeji artikulované, se dovídáme také z díla Erasmoveho přítele Juana Vivese (1493-1540). O Hérodotovi se zmiňuje ve spise *De disciplinis libri XX* (1531), kde se dočteme, že Hérodota viděl spíše jako otce lží než historie.²⁸ Vives však invenci považoval za znak řecké his-

accurate musas ipsas perlegeris, facile cognosces. Nam quoties indignum quid creditu scribit Herodotus, se fere semper excusat. (HERODOTUS 1502, bez číslování.)

²² HERODOTUS 1502, bez číslování.

²³ ERASMUS 1965, s. 181. HDT I,88.

²⁴ ERASMUS 1965, s. 201.

²⁵ IJSEWIJN – MATHEEUSSEN 1972, s. 41.

²⁶ IJSEWIJN – MATHEEUSSEN 1972, s. 41.

²⁷ Erasmovými slovy: ... *id quod in primis exigitur in historiographo, nempe fidem.* Cit. podle IJSEWIJN – MATHEEUSSEN 1972, s. 41.

²⁸ *Herodotus, quem verius mendaciorum patrem dixeris, quam quomodo illum vocant nonnulli, parentem historiae* (VIVES 1532, s. 89).

toriografie všeobecně. Řekové podle něho lhali z lásky k vlasti, aby svou minulost udělali slavnější a svá díla čtenářsky zajímavější.²⁹ Hérodota podle něho omlouval také fakt, že svých devět knih pojmenoval po Múzách.³⁰ Tím ospravedlnil, že se jeho dějiny nedrží vždy pravdy, ale je do nich něco přidáno, aby byly pro čtenáře poutavější.

Následující generace humanistů se mnohem víc přiblížila koncepci pravdivého Hérodota, kterou postuloval Aldo Manuzio. V Evropě vyrostlo více důležitých obránců pravdivosti jeho díla. Vzpomeňme hned na začátek Davida Chytraeua (1530-1600), který začal šířit Hérodotovo jméno v německy mluvících zemích, uváděje ho jako nejlepšího historika: *Ut autem inter omnes Historicos, quorum extant monumenta, primus est Herodotus, ita caeteros omnes Graecos & Latinos, & antiquitate rerum ac regnorum, & exemplorum multitudine, & eloquentia vincit.*³¹

V roce 1546 pořídil nové vydání Hérodota v řečtině Joachim Camerarius (1500-1574), který vyzvedl jeho přesné vyjadřování, exaktní dokazování³² a, což je důležité z pohledu Hérodota – historika, pravdivost.³³

Renesanční obrana Hérodota pak vyvrcholila v díle Henriho Estienna (1531-1598), podle něhož měla řečtina zásadní význam pro obrodu francouzského jazyka jakožto nástroj k osvobození od vlivu italské kultury. Důležitou roli v Estiennově argumentaci sehrál Hérodotos, a to především v jeho nejrozsáhlejší spisu, který vyšel pod názvem *L'introduction au traité des merveilles anciennes avec les modernes ou Traité préparatif à l'Apologie pour Hérodote* v roce 1566. Estienne v obraně apeloval na čtenáře, aby si na Hérodota udělali vlastní názor a nepřijímali názory jiných.³⁴ A priori tak odmítal jakoukoli kritiku Hérodota na základě jednoduchého argumentu, podle kterého nikdo z lidí 16. století v časech Hérodota nežil, a proto není možné určit, zda je Hérodotos lhář, nebo ne. Estiennova obrana pro nás také podhaluje jinak nezjistitelnou informaci, a to z čeho ho jeho kritici v 16. století vlastně obviňovali. Poprvé to byla „la desmesuréé meschanceté qui se soit en quelques acets descrits par Hérodote“ a po druhé „voyans qu'une grand part

²⁹ VIVES 1532, s. 89.

³⁰ VIVES 1532, s. 89.

³¹ CHYTRAEUS 1562, s. B 4.

³² *Narrationes sunt disertae: iudicationes expressae&speciosae: Explicationes accuratae&evidentes: Collectiones certae atque plenae in his rerum gestarum, hominum, temporum fides. Accurata compertorum relatio, dubiorum coniectura fagax* (HERODOTUS 1541, Prooemium).

³³ *Fabulosorum verecunda commemoratio* (HERODOTUS 1541, Prooemium).

³⁴ ESTIENNE 1879, sv. I, s. 10.

de ce que nous y lisons, ne se rapporte aucunement aux coutume et façons de faire qui sont aujourd'huy."³⁵ Konkrétněji měly Francouze zarážet kupříkladu egyptské zvyky: „O le grans fols qu'estoyent ces Egyptiens d'Hérodote (dira quelcun) en ce qu'ils adoroient les bestes."³⁶ Zdaleka to nebylo jediné kritické místo. Podle Estienna vzbuzovaly nedůvěru také velikost Babylónu, moc perského panovníka, vláda médských mágů v Persii či způsob odívání.³⁷ Nevíme však, jestli tyto body skutečně Hérodotovi někdo vyčetl, nebo Estienne obhajoval jenom Hérodotova slabá místa proti možným útokům v budoucnu.³⁸ Také zdůrazňoval fakt, že i v 16. století jsou veliké rozdíly mezi národy a jejich zvyky, čímž zaváděl do dějin princip kulturního relativismu. Nakonec v latinské obraně, kterou vydal v témž roce jako předmluvu k vydání Hérodotova díla, odmítl, že by tak zbožný člověk, jako byl Hérodotos, mohl být lhář.³⁹

Že byl Hérodotos díky Estiennovu snažení rehabilitován, dokládá historické dílo Budého žáka a biografy Loys Le Roy (1510-1577, lat. Ludovic Regius). Ten v roce 1576 vydal *De la vicissitude ou la variété des choses en l'Univers*, kde nejen uznal Hérodota spolu s Thúkýdidem za nejlepší historiky, ale rovněž ho široce využíval při výkladu mezopotámských, egyptských, perských a řeckých dějin.⁴⁰

V podstatě pozitivně se k Hérodotovi postavil také jeden z největších učenců doby, Joseph Justus Scaliger (1540-1609). Ve svých *Animadversiones in Chronologica Eusebii* (1572) se na Hérodota mnohokrát odvolává. Jeho informace však také porovnává s jinými autory a častokrát je odmítá,⁴¹ uvědomuje si jeho hranice. Je však důležité, že jej nenazývá lhářem. Scaliger byl totiž kritický nejen k Hérodotovi, ale k celé tradici, která se v antice kolem něj vytvořila. Když např. odmítá Hérodotův výklad o egyptských ději-

³⁵ ESTIENNE 1879, sv. I, s. 11.

³⁶ ESTIENNE 1879, sv. I, s. 12.

³⁷ ESTIENNE 1879, sv. I, s. 21-26.

³⁸ Přinejmenším v německy mluvících zemích v 16. století Hérodota kvůli těmto bodům nekritizovali, což víme od Hérodotova překladatele Schwartzkopffa: „Die weil ich auch noch zur Zeit nicht gesehen/dass eiener in Teutscher Sprach wider Herodotum geschrieben/und die angedichte Fabeln namhaftig gemacht hette/Als achte ichs unnötig/weitläuffiger darvon wort zumachen/und lasse mich an dieser kurtzen vertheidigung dissmals genügen“ (SCHWARTZKOPFF 1593, Prooemium).

³⁹ ESTIENNE 1566, s. 16.

⁴⁰ MOMIGLIANO 1984, s. 42.

⁴¹ Viz např. SCALIGER 1658, s. 111.

nách, nečiní tak na základě premisy, že byl Hérodotos označován za lháře, nýbrž proto, že byl cizinec a ještě k tomu neuměl jazyk. Tyto objektivní příčiny mu bránily ve správném podání událostí.⁴²

Lze tedy shrnout, že Hérodota rehabilitovala až Estiennova, a nikoli Manuziova generace humanistů. Důvodem je podle našeho názoru napojení Hérodotovy recepcce na rozšíření samotné řečtiny. Kritici jako Lorenzo Valla, Erasmus či Vives získávali vzdělání v prostředí, ve kterém se řečtina teprve dostávala ke slovu. Nedokázali si tedy v některých oblastech vytvořit vlastní přístup k řecké literatuře, a to platí právě v případě Hérodota. Při jeho hodnocení proto vycházeli hlavně z tradice a podobně jako Cicero zdůrazňovali, že do svých *Dějin* přidal *fabulae*, což přirozeně snižovalo jeho důvěryhodnost. Naopak pro Estiennovou generaci již představovala řečtina a její literatura nedílnou součástí humanistické kultury a z toho následně vyplývá větší svoboda, nezávislost, ale také nadšení v jejich posuzování.

Podle Arnalda Momigliana⁴³ sehrály při rehabilitaci Hérodota na poli historiografie důležitou roli námořní objevy, díky kterým přišli Evropané do kontaktu s do té doby neznámými etniky. První plavby Evropanů do nového světa popsali např. Peter Martyr d'Anghiera či Francisco López de Gómara. Jejich etnografické popisy a nové poznatky o neznámých krajinách přinášely pro Evropany nové a šokující obrazy života. Momigliano v nich spatřoval hlavní motiv Hérodotovy rehabilitace jako důvěryhodného historika.⁴⁴ My se však domníváme, že jeho rehabilitace souvisí spíše s jinými procesy, které se v té době odehrávaly. Jde především o již zmiňované etablování studia řečtiny, dále pak přijetí řečtiny jako jazyka Nového zákona s jeho postupným přijetím jako pramene pro doplnění Bible a pramene pro doplnění světových dějin. Tyto procesy přiblížíme blíže v další části. V každém případě ale rehabilitovaly Hérodota nejenom eticky, ale i historiograficky. Autora, který se dal využít pro doplnění Bible, bylo totiž jen těžko možné považovat za lháře. Ve větším měřítku to byl jenom Henri Estienne, kdo při obraně Hérodota

⁴² *Herodoto homini peregrino, & cui per malitiam vaterrimi Aegyptii imponere potuerunt, aut qui per lingue Aegyptiace inscitiam verum ex illorum relatu asequi non potuit* (SCALIGER 1658, s. 279).

⁴³ MOMIGLIANO 1984, s. 43.

⁴⁴ Tento postoj byl přebírán i v dalších pracích, které se recepci Hérodota v renesanční kultuře věnují, jako OLIVIERI, Achille. *Erodoto nel rinascimento*. Roma 2004; BICHLER, Reinhold – ROLLINGER, Robert. *Herodot*. Studienbücher Antike 2000; nebo taky GRAFTON, A. – MOST, G. – SETTIS, S. *The classical Tradition*. Harvard University Press 2010.

argumentoval kulturním relativismem a apeloval na své současníky, aby neměřovali zvyky národů, které Hérodotos popsal, se svými vlastními. Ale ani v tomto případě Estienne neargumentuje nově objevenými kulturami, nýbrž porovnává zvyky ve Francii a v Itálii. Proti Momiglianovu argumentu lze také namítat, že Evropa byla s okolními civilizacemi konfrontována mnohem dříve, než k novým objevům došlo. Ty tedy podle nás není možné chápat jako univerzální příčinu rehabilitace Hérodota jako historika a jsou v tomto směru silně přeceňovány.

3. Hérodotos a Bible

Ani v Itálii, odkud humanismus vyšel, nebylo vždy studium řečtiny jednoduché. Např. Coluccio Salutati (1331-1406) a Leonardo Bruni (cca 1370-1444) museli ve Florencii obhajovat studium řecké literatury před výčitkami kleriků Giovanniho di San Miniato a Giovanniho Dominicia, kteří ve studiu řecké antické literatury spatřovali návrat k pohanství.⁴⁵ V Itálii však mělo studium řecké literatury od počátku také vlivné zastánce. Vždyť to byl nakonec sám papež, kdo objednal u Lorenza Vally Hérodotův překlad. Na sever od Alp však tato situace byla v některých případech mnohem vyhocenější.

Proti řečtině jako jazyku pohanské literatury se zpočátku ve Francii stavěli jak církev, tak akademici na Sorbonně. Studovat řečtinu byl tedy projev odvahy. Tuto nesnadnou situaci, ve které se studium řečtiny nacházelo, popsal jeden z hlavních podporovatelů řečtiny ve Francii Guillaume Budé (1467-1540) slovy: ... *cum quidam homines factiosi, literarum Graecorum nomen apertis coitionibus circumvenire, decuriatis et allegatis declamatoribus obterere, decretis inconsultis praecipitibus et crebris pessundare conpeterentur, ad extremumque proscibere. Nunc vero exhibita a pueris eorum temeritate et audacia, ob libros maxime Graecos tabernae et officinae bibliopolarum visuntur et frequentatur. Ludi scholastici conventusque studiosorum, vocibus praelegantium Graecorum personant.*⁴⁶ Jiný příklad poskytuje François Rabelais (cca 1494-1553), který se řeckým dílem věnoval navzdory zákazům a perzekucím, které zakusil ve františkánském klášteře ve Fontenay – le Comte.⁴⁷ Nakonec poté, co mu prohledali pokoj a našli u něj Hérodota, Lúkiána a Homéra, musel z kláštera odejít a přestoupit k tolerantnějším benediktinům.

⁴⁵ CICCOLLELA 2008, s. 139.

⁴⁶ *De philologia libri II* (Paris 1532), XLI (cit. podle STEVENS 1950, s. 241).

⁴⁷ Podle Budého, který s Rabelaisem udržoval korespondenci, hlídali františkáni Rabelaisa i jiné mladíky, aby se nedostali do kontaktu s „pohanskou“ literaturou.

Pro šíření řečtiny a řeckých pohanských děl v křesťanském světě za Alpami udělal nesmírně mnoho Erasmus Rotterdamský. K nadšení pro řečtinu se přitom dostal oklikou. V době pobytu v Anglii (1499-1500) se v Oxfordu seznámil s reformátorským teologem Johnem Coletem, který ve svých teologických přednáškách preferoval Bibli a církevní otce. Ve vyučování se tak vracel k počátkům křesťanství. Erasmus přijal tuto cestu za svou a posunul ji ještě dál. Zatímco Colet se přidržel Vulgaty, Erasmus se obrátil k ještě původnější formě Nového zákona, a to v jazyce, ve kterém byl zapsán, tedy v řečtině.⁴⁸ Podle Erasma jedině publikace v původním jazyce obsahují nedeformovaný obsah díla.⁴⁹ Proto je třeba vrátit se k počátkům, aby lidé správně rozuměli základům víry. Tím stanovil princip studia dokumentů v originálu,⁵⁰ k čemuž byla řečtina nevyhnutelná. Nesmírně pak přispěl k jejímu rozšíření svým řeckým vydáním Nového zákona v roce 1516. Z jazyka pohanské literatury tak udělal nástroj pro nedeformované poznání Bible.

Na tuto argumentaci navázal Philipp Melanchton (1497-1560). Podle tohoto pedagoga a myslitele byla řečtina nejdůležitějším jazykem ze všech, protože právě ji si Bůh zvolil pro zjevení lidstvu v Novém Zákoně. Důležité jsou pak podle něho i řecké dějiny, protože začínají tam, kde končí Bible, a významně tak spoluvytvářejí přehled dějin od počátku až do současnosti.⁵¹ Řečtina a Hérodotos tak v jeho podání už nebyli pro křesťanský svět nepřijatelní jako zdroje pohanství, nýbrž naopak – významně dotvářeli obraz o světě a člověka tak přibližovali k Bohu.

Melanchtonovo vidění Hérodota jako pramene k doplnění Bible přijala německá reformace za své. Podobný pohled tak najdeme v *Chronik Kärntens* od Michaela Gotharda Christalnika (†1595). Ten uvádí, že Hérodotos „mit grossem Nutz neben der heyligen Biblia mag gebracht werden.“⁵² Díky Hérodotovi tak bylo možné doplňovat prvky biblických dějin jako například informace o Babylónské věži.⁵³

Prostředí kláštera charakterizoval slovy: „Kromě toho víme, že tito teologové, nepřátelé Řeků, vynaložili nejvyšší námahu a srdatost, aby mohli vyvrátit řecký jazyk, který byl jistě jako nic jiného zkouškou a testem jejich vlastní nevědomosti.“ (Cit. podle WHIBLEY 1904, s. 10.)

⁴⁸ Srv. DIBBELT 1950, s. 55-70.

⁴⁹ MYNORS – THOMSON 1976, zv. III, s. 32.

⁵⁰ WILSON – REYNOLDS 1991, s. 181.

⁵¹ ASAPH BEN-TOV 2009, s. 40.

⁵² Cit. podle NEUMANN 1999, s. 66.

⁵³ BICHLER – ROLLINGER 2000, s. 126.

Pojetí, které postuloval Melanchton, přijali celkem samozřejmě i jeho žáci, ze kterých, co se Hérodota týče, byl nejdůležitější již zmiňovaný David Chytraeus. Jeho vyučování dějin spočívalo ve velké míře právě v studiu antických historiků. Důraz přitom kladl hlavně na Hérodota. Vedl o něm dva přednáškové cykly v letech 1559 až 1562 a další v roce 1572.⁵⁴ Na jejich základě pak napsal spis *Chronologia Historiae Herodoti & Thucydidis*, jehož jádro tvoří komentáře k jednotlivým Hérodotovým knihám. Ke konci spisu připojil chronologii dějin zachycující události od stvoření až po začátek Hérodotových *Dějin*. Díky Chytraeuovu podání se tak stal řecký historik v chronologii logickým pokračováním Bible, tak jak to postuloval jeho učitel Melanchton. Při psaní dějin pro něj nečinilo rozdíl, zda používal Bibli, anebo antický pramen. Hérodotos tak s Bibli vůbec nestál v protikladu, ale doplňoval ji.⁵⁵

V Anglii neviděl důvod pro zamítnutí Hérodota z pohledu křesťanské morálky ani tak horlivý katolík, jako byl Thomas More (1478-1535). V mládí tento muž dokonce uvažoval o vstupu do kláštera⁵⁶ a později se pro svou odanost katolicismu nechal popravít. A přece se z jeho nejslavnějšího díla *Utopie* (1516) dozvídáme, že Hérodota respektoval a také doporučoval.⁵⁷

4. Závěr

Můžeme tedy učinit závěr, že se humanistům do jisté míry podařilo vsunout Hérodotovo dílo do křesťanské kultury. Stal se postupně pramenem pro světové dějiny a pro doplnění biblických motivů. V jeho přijetí v křesťanské kultuře sehrál rozhodující roli Erasmus Rotterdamský, který sám Hérodota využíval a svým nadšením pro řečtinu působil na humanisty po celé Evropě. Důležitým článkem v Hérodotově akceptaci pak bylo dílo Philippa Melanchtona, který Hérodota přijal jako pokračování Bible. Díky tomu byl Hérodotos recipován bez ohledu nato, zda mu byly vyčítány nedostatky, nebo ne. Jeho přijetí se stalo univerzálním.

⁵⁴ Podrobně DETLOFF 1908, s. 31-32.

⁵⁵ Chytraeuovými slovy: *Herodoti lectio sacras Historias multis in locis illustret, ut inter enarrandum pluris indicabo: garat nobis huius authoris cognitio esse debet. Praesertim cum in eo ipso momento fere, ubi Biblia desinum Herodotus suam Historiam incipiat* (CHYTRAEUS 1562, s. B 2).

⁵⁶ Zmiňuje to jeho přítel Erasmus Rotterdamský v listě Ulrichovi Huttenovi. Viz ADAMS, Robert (edd.). *Utopia*. New York: Cambridge University Press 2002, s. 125.

⁵⁷ Viz MORE 2005, s. 78.

Hérodotovu recepci usnadnila také dobová atmosféra, ve které ještě i tak přísný kritik, jakým byl vůči řeckému historikovi Juan Vives, Hérodota omlouval. Toto přijetí dokumentuje víru humanistů ve význam řecké literatury. Pro nové vědění, které v ní nacházeli, byli ochotni řeckým autorům odpouštět i chyby. V tom můžeme také vidět klíč k pozitivnímu přijetí Hérodota, navzdory jeho pohanství či pověsti lháře, která ho provázela od starověku.

Bibliografie:

Primární texty:

BODIN, Jean. *Methodus*. Amsteraedami: Joannis Raveficiny 1650.

CICERO, Marcus Tullius. *De legibus libri tres*. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri 1915.

ERASMUS. *The Education of a Christian Prince*. Překlad Lester Kruger BORN. New York: Norton 1965.

ERASMUS. *Eximii doctoris Hieronymi Stridonensis vita*. Coloniae: In aedibus E. Cernicorni 1517.

ESTIENNE, Henri. *Herodoti Halicarnassei Historiae lib. IX. & De vita Homeri libellus: Ex Ctesia excerptae historiae. Icones quarundam memorabilium structurarum. Apologia Henr. Stephani pro Herodoto*. Genf: Estienne 1566.

ESTIENNE, Henri. *Apologie pour Herodote: satire de la société au XVIe siècle*. Paris: Isidore Liseux 1879.

HERODOTUS. *Herodoti libri novem*. Ed. Aldo MANUZIO. Venice: Aldus 1502.

HERODOTUS. *Herodoti libri novem*. Ed. Joachim Camerarius. Basileae: In Officina Hervagiana 1541.

HERODOTUS. *Historiae*. Překlad Georg SCHWARTZKOPFF. Frankfurt: Bassaeus 1593.

LA POPELINIÈRE. *L'Histoire des Histoires avec l'Idée de l'Histoire accomplie*. Paris: Orry 1599.

MORE, Thomas. *Utopia*. San Diego: ICON Classics 2005.

SCALIGER, Joseph Justus. *Animadversiones in Chronologica Eusebii*. Paris: Apud Joannem Janssonium 1658.

VIVES, Juan. *Ioannis Lodovici Vivis Valentini de disciplinis: Libri XX*. Bruggis: Gymnich 1532.

Sekundární literatura:

- ADAMS, Robert (ed.). Introduction. In MORE, Thomas. *Utopia*. New York: Cambridge University Press 2002.
- ALBERTI, Giovanni. Autografi greci di Lorenzo Valla nel Codice Vaticano Greco 122. *Italia medioevale e umanistica*, 1960, 3, s. 287-290.
- BEN-TOV, Asaph. *Lutheran Humanists and Greek Antiquity*. Leiden – Boston: Brill 2009.
- ASHERI, David. Introduzione generale. In *Erodoto. Le storie I*. Milan: A. Mondadori 1989.
- BEKKER, August (ed.). *Corpus scriptorum Historiae Byzantinae*. Bonn: E. Weberi 1843.
- BERSCHIN, Walter. *Griechisch-lateinisches Mittelalter. Von Hieronymus zu Nikolaus von Kues*. Bern – München: Francke 1980.
- BICHLER, Reinhold – ROLLINGER, Robert. *Herodot*. Hildesheim: Georg Olms 2000.
- BRAUN, Hermann. *Die Nachahmung Herodots durch Prokop*. Beilage zum Jahresbericht 1893/94 des k. Alten Gymnasiums zu Nürnberg.
- BURKE, Peter. A Survey of the Popularity of Ancient Historians. *History and Theory*, 1966, sv. 5, č. 2, s. 135-152.
- CAMERON, Averil. Herodotus and Thucydides in Agathias. *Byzantinische Zeitschrift*, 1964, 1, s. 33-52.
- CICCOLLELA, Federica. *Donati Graeci. Learning Greek in the Renaissance*. Leiden – Boston: Brill 2008.
- DAVIES, Martin. *Aldus Manutius. Printer and publisher of renaissance Venice*. Tempe: Ariz 1999.
- DETLOFF, Karl Reinhold. *David Chytraeus als Geschichtslehrer und Geschichtschreiber*. Rostock: Adler Erben 1908.
- DIBBELT, Hermann. Erasmus' griechische Studien. *Gymnasium*, 1950, s. 55-76.
- DUPONT, Paul. *Histoire de l'imprimerie*. Paris, 1852.
- FRYDE, Edmund. *Humanism and Renaissance Historiography*. London: Continuum 1983.
- GRAFTON, Anthony – MOST, Glenn – SETTIS, Salvatore. *The classical Tradition*. Cambridge: Harvard University Press 2010.
- HARTOG, François. *The Mirror of Herodotus*. London: University of California Press 1988.
- HEMMERDINGER, Bertrand. *Les manuscrits d'Hérodote et la critique verbale*. Genova: Istituto di Filologia Classica e Medievale 1981.

- IJSEWIJN, Jozef – MATHEEUSSEN, Constant. Erasme et l'historiographie. In *The Late Middle Ages and the Dawn of Humanism Outside Italy*. Vyd. Jozef IJSEWIJN – Gérard VERBEKE. Leuven: Leuven University Press 1972, s. 31-44.
- LEMERLE, Paul. *Le premier humanisme byzantin*. Paris: Presses Universitaires de France 1971.
- NELSON, Eric. Greek Nonsense in More's „Utopia“. *The Historical Journal*, 2001, 4, s. 889-917.
- MARINCOLA, John. The Persian wars in Forth century. Oratory and historiography. In *Cultural responses to the Persian wars*. Vyd. E. BRIDGES – E. HALL – P. J. RHODES. Oxford: Oxford University Press 2007.
- MILLER, William. The last Athenian historian: Laonikos Chalkokondyles. *The Journal of Hellenic Studies*, 1922, s. 36-49.
- MOMIGLIANO, Arnaldo. The Place of Herodotus in the history of historiography. In *Secondo Contributo alla Storia di Studi Classici*, 2. vyd. Roma: Associazione don Giuseppe de Luca 1984.
- MYNORS, Roger – THOMSON, Douglas (Transl.). *Collected works of Erasmus*. Toronto: University of Toronto Press 1976.
- NEUMANN, Wilhelm. *Michael Gothard Christalnick. Kärntens Beitrag zur Geschichtschreibung des Humanismus*. Klagenfurt: Kärtner Landesarchiv 1999.
- OLIVIERI, Achille. *Erodoto nel rinascimento*. Roma: L'Erma di Bertschneider 2004.
- RENOUARD, Antoine-Augustin. *Annales de l'imprimerie des Alde*. Paris: Chez Antoine-Augustin Renouard 1803.
- SABBADINI, Remigio. *Le scoperte dei codici latini e greci ne'secoli 14. e 15*. Firenze: Sansoni 1905.
- STEVENS, Linton. How the French Humanists of the Renaissance Learned Greek. *PMLA*, 1950, 2, s. 24-48.
- THOMSON, Ian. Some notes on the contest of Guarino's library. *Renaissance Quarterly*, 1976, 2, s. 169-177.
- TRUFFI, R. Guarino traduttore di Erodoto. *Studi italiani di filologia classica*, 1902, s. 73-94.
- WHIBLEY, Charles. *Literary portraits*. London: Archibald Constable 1904.
- WILSON, Nigel – REYNOLDS, Leighton. *Scribes and Scholars*. Oxford: Clarendon Press 1991.
- WOODWARD, Anthony. Greek History at Renaissance. *Journal of Hellenic Studies*, 1943, s. 1-14.

■ SUMMARY**Herodotus' Renaissance comeback into the Western European culture**

Herodotus belongs to the most important ancient historians. His *Histories* represent the main source for Graeco-Persian wars. But the reception of his work had undergone too many changes since the work had been written till today. The following study deals with his reception in the time of Renaissance. We tried to solve and explain two basic questions narrowly connected with his name. The first problem relates to his veracity. We solved the question how he had been accepted by humanists – as a faithful historian or just less trustworthy storyteller? The second problem relates to him as a pagan author accepted by Christians. We sought to find the mechanism which had enabled this unusual combination.